

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 2 (Haziran/June 2019), s. 153-167.
Geliş Tarihi-Received: 20.02.2020
Kabul Tarihi-Accepted: 02.03.2020
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675

Fuzûlî'nin Leylâ vü Mecnûn Mesnevisinde Kadının Konumlandırılması

Women's Positioning In Fuzuli's Leyla vü Mecnun Mesnevi

Mutlu Melis ÖZGERİŞ*

Öz

Klasik şiirin hemen hemen bütün konularının esas noktasında bir sevgili motifi bulunmaktadır. Bu sevgili bazen tasavvuri bir tip, bazen Allah bazen de peygamber, padişah gibi kişiliklerdir. Cinsiyeti belirsiz olan sevgili, geleneğin etkisiyle uzun boylu, ince belli, parlak yüzlü, siyah gözlü, âşığına sürekli zulmeden, vefasız vb. özelliklerle nitelendirilmektedir. Kimi zaman Leylâ, Şîrin gibi isimlerle; kimi zaman da yâr, dilber gibi adlandırmalarla muhayyel bir tiplere olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kadın kavramı denildiğinde ise sadece sevgili akla gelmemelidir. Çünkü şiirde genellikle benzetmeler sevgili çevresinde şekillenmekle birlikte, kadın kadrosuna anne, dâdı, cariye, hizmetçi gibi tipler de dâhil olmaktadır. Bu kadroda her kadının bir rolü, toplum tarafından kendisine yüklenen görevleri vardır. Çalışmamızın konusu da *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinde bahsi geçen kadınlar ve şiirdeki konumlarıdır.

Hazırladığımız bu çalışmada Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisi incelenmiş ve mesnevide yer alan kadın kadrosu belirlenmiştir. Bu kadronun mesnevideki vazifeleri ve olaylar karşısındaki tutumları tespit edilmiştir. Böylece şairin kaleminden toplumun kadına bakış açısı, kadından beklentileri, kadının yaşadıkları karşısındaki duruşu aktarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Leylâ vü Mecnûn, mesnevi, kadın.

Abstract

There is a lover motif in the main point of almost all subjects of classical poetry. This lover is sometimes an imaginative type, sometimes Allah, sometimes prophet, sultan. The lover, whose gender is uncertain, is tall, thin-waisted, bright-faced, black-eyed, persecuting her lover, unfaithful etc., under the influence of tradition. It is characterized by features. Sometimes with names like Leylâ, Şîrin; sometimes it appears as an imaginative typing with nomenclature such as yâr and dilber.

When it comes to the concept of women, only dear should not come to mind. Because although the metaphors in the poem are generally shaped around their beloved ones, types such as mother, nanny, concubine, maid are also included in the female staff. In this staff, every woman has a role, duties assigned by the society. The subject of our study is the women mentioned in *Leyla and Mecnun* mesnevi and their positions in poetry.

* Öğr. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi, ATATÖMER, Erzurum/Türkiye, e-posta: mmelis.yardimci@atauni.edu.tr, ORCID: [0000-0002-1393-8669](https://orcid.org/0000-0002-1393-8669).

In this study we prepared, Fuzûlî's *Leylâ vü Mecnûn* mesnevi was examined and the female staff in the mesnevi was determined. The duties and attitudes of this staff to the mesnevi were determined. Thus, the point of view of the society towards the woman, the expectations of the woman from the pen of the poet were tried to be conveyed.

Key words: Leyla and Mecnun, mesnevi, women.

Giriş

Türk toplumunda kadın hayatının, kadına bakış açısının yüzyıllar içerisinde büyük değişimlere uğradığı görülmektedir. İslamiyet'ten önce erkek tipine yaklaşan, erkek gibi ata binip kılıç kullanan kadının toplumsal rolü ve değeri çok büyüktür. *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde de tasvir edildiği üzere kadından annelik, kahramanlık, sadakat ve misafirperverlik meziyetleri aranır. Kadın bir aşk ve haz konusu değildir. Ayrıca kadın da erkeğe karşı bir âşık tavrı takınmaz. Kadın ve erkek, aşkı hayati bir mesele hâline getirmez. Burada samimi bir karı-koca ilişkisi, sevgi anlayışı karşımıza çıkar. Bu durumun nedeni ise din ve sosyal baskının olmadığı göçebe yaşam tarzıdır.

Yerleşik hayat ve İslam kültürüyle birlikte kadın daha pasif bir konuma gelir. Yaşanılan kültür değişimi, ataerkil aile hayatı, kadının toplumdaki yerini tamamen değiştirir. Giderek kadın ortak hayattan soyutlanıp evde ve kafes arkasına mahsur bırakılır.

İslam dini insan olarak kadın ve erkeğe aynı değeri verdiği hâlde bazı yanlış tefsirler, yanlış uygulamalar, Arap ve Fars kültürlerindeki olumsuz bakış açısı, Osmanlı toplumunun kadın konusundaki düşüncelerini de etkiler (Çetinkaya 2008b: 281-282). Bu değişen bakış açısı sadece toplum hayatında değil; sanat, edebiyat gibi birçok alanda da yansımaları bulur. Düşüncenin aktarım yeri olan şiirde de bu izleri tespit etmek, şiirde kadın olgusunu açıklama noktasında bize yardımcı olmaktadır.

Şairler kendi anlayışları, duygu ve düşünceleri uyarınca milletin kültür ve hayatını, adet, gelenek ve göreneklerini yazdıkları eserlerde anlatmaktadır. Eserlerin kaynakları başka milletler olsa da şairlerin elinde milli kimlik kazanmakta, toplumun yansımaları niteliği taşımaktadır. Bu eserler arasında önemli bir yer tutan aşk mesnevilerinde kadın ve erkek kahramanın arasındaki aşk ve bu süreçte yaşananlar, şairlerin yaşadıkları toplumun kültüründen etkiler içererek estetik bir biçimde anlatılmaktadır.

Kültür değişimiyle birlikte, Klasik Türk şiirinde kadının tüm uzuvlarının bir güzellik unsuru kabul edildiği görülür. Ayrıca kadın, iç dünyasına ulaşma imkânı bulunmayan ve kapalı alanlarda keşfedilmeyi bekleyen bir arzu nesnesine dönüşmüştür. Bu sebeple tercih etme hakkı elinden alınarak varlık alanı sınırlandırılan kadın, tinsel varlığından soyutlanarak maddi cazibesi ile ön plana çıkmıştır (İçli 2016: 899). Örneğin; *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinin esas kadın kahramanı Leyla'da bunun izlerini görmek mümkündür. Leyla, sevgili olarak eşsiz bir güzelliğe sahiptir ve mesnevideki olaylar onun etrafında şekillenmektedir; fakat yaşanan olaylar karşısında pasif bir görünüm sergiler. Kendisi için çizilen yolda yürümekte, başına gelenlere itiraz etme ya da kendi düşüncesine göre bir davranış gösterme gücüne sahip değildir.

Aşk mesnevileri içerisinde en ünlüsü olan *Leylâ vü Mecnûn* mesnevileri, yüzyıllardır farklı şairler tarafından kaleme alınan, şahıs kadrosu ve olay örgüsüyle zengin kavram dünyasını ihtiva eden mesnevilerdir. Bu hikâyeyi Türkçe olarak en güzel anlatan eser ise Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisi kabul edilmektedir.

Leylâ vü Mecnûn mesnevisinde efsaneleşen aşkın kaynağı Arap dünyasına ait anonim bir hikâyedir. 3098 beyitten oluşan, içerisinde yer yer Leyla ve Mecnun'un dilleriyle yazılmış gazellerin bulunduğu eser, 1535 yılında Üveys Paşa'ya sunulmuştur. Eser, manzum-mensur karışık bir dibaceyle başlamakta; bu bölümde şair Leyla ile Allah'ın sıfatlarını, Mecnun ile Allah'ı arayan ve bu yolda sıkıntılara katlanan insanı ifade etmeyi amaçladığını aktarmaktadır. Beşerî bir aşk macerasının bütün canlı tezahürleri arasına ilahi aşkı yerleştiren şair, mesnevisinde derin psikolojik ve sosyolojik tahlillere, maddi hayata dair gözlemlere yer vermektedir (Kartal 2014: 417-418). Özellikle kadın kahramanların davranışları, tepki ve tutumları bu noktada önemlidir.

Fuzûlî eserini yazmadan önce hikâyenin Farsça örneklerini incelemiş, Nizâmî'nin eserini kendine örnek edinmekle birlikte hikâyeyi kendi tasavvuruna göre değiştirmiştir. Zamanla bu mesnevi geniş bir coğrafyada aşkın sembolü hâline gelerek halk arasında yayılmış, hatta Klasik Türk edebiyatının en güzel mesnevilerinden biri olarak Arap ve Fars edebiyatlarındaki örneklerinden daha fazla beğenilip ilgi uyandırmıştır (Pala 2003: 162-164).

Bu mesneviye kadın kahramanların konumlandırılması açısından bakıldığında kadınların belli grupları oluşturduğu görülür. Mesnevide baş kadın kahraman ve onun yanında ikincil şahıslar dikkat çekmektedir. Bu ikincil şahıs kadrosu bazen olayın gidişatını değiştirebildiği gibi, bazen de olayların akışına herhangi bir etkide bulunmaz. Ama mesnevide kadın kadrosu içinde en fazla bahsi geçen isim, esas kadın kahraman Leyla'dır. Güzelliği, aşkı, çektiği sıkıntılar olay kurgusu içerisinde aktarılmakta; mesnevide en fazla bilgi verilen kadın konumunda bulunmaktadır. Ayrıca mesnevide sevgili vasfının yüklendiği Leyla ve Zeynep'in isimlerine yer verilirken; diğer kadın kadrosunda yer alan annelerin, cariyelerin vs. ismine değinilmemesi dikkat çekmektedir.

Leylâ vü Mecnûn mesnevisinde; bir eş, bir sevgili, bir anne, bir evlat, bir arkadaş, bir cariyeye, bir dadı şeklinde karşımıza çıkan kadınların meydana getirdiği her bir grubun kendine yüklenen, kendilerinden beklenen vazifeleri vardır. Kadın, bir eş ve sevgili olarak aşkına sahip çıkmalı ve eşine sadakat göstermeli; anne olarak kendinin ve kızının namusunu korumalı ve dile düşmesine izin vermemeli; arkadaş olarak gönlü gamlı arkadaşını teselli etmeli, onu eğlendirmeli; cariyeye olarak erkeğin eğlence meclisinde bulunmalı ve onun gönlünü hoş tutmalı; bir evlat olarak ailesinin sözünden çıkmayıp namusunu koruyan, kendisine ve ailesine herhangi kötü bir söz getirmekten korkan, ayıplanmaktan çekinen biri olmalı, bir dadı olarak da kendisine emanet edilen çocuğun bakımıyla, terbiyesiyle ilgilenmelidir.

1. Sevgili Olarak Kadın

Leylâ vü Mecnûn mesnevisinde çizilen sevgili tipinin tamamen tahayyüli olduğunu, gerçekliğinin bulunmadığını şair, eserinin *Dâstân-ı Leylâ vü Mecnûn* kısmındaki ikinci rubaisinde belirtir ve Leyla aracılığıyla Allah'ın vâfına başlayacağını, Mecnun'un dilinden Allah'a yalvaracağını söyler. Fakat ne kadar hayali bir kahraman olsa da anlatılanların bir gerçeklik zemini mevcuttur. Şair içinde yaşadığı toplumdaki kadın algısını, tasavvur ettiği kahramana uygulayarak sanatkârane bir şekilde metnini ortaya koymaktadır.

Sevgili; güzellik bakımından eşsiz, her hâliyle, tavırla âşığı büyüleyici bir varlıktır. Put gibi görülür ve onu gören kişinin aklı gider. Kaşları âşıkların belası, saçları can boynuna belalı zincir, her kirpiği kan akıtan birer ok, pak alnı bela denizi, dudakları gül, dişleri inci, ağzını açtığında ölümlere ruh müjdesini verici, ceylan gözlü, doğan bakışlı velhasıl baştan aşağı hoşça bir güzel, dilberdir. Hem aşkın başlangıcında hem de erkeğin

kadını eş olarak seçiminde kadının güzelliğinin etkisi ön plandadır. Mesnevîde mübalağa ve benzetme unsurlarının sevgiliyi betimlemede kullanıldığı görülmektedir. Adı Leyla olan bu sevgiliye âlem tutkudur:

'Âlem ser-i mûyunun tufeyli
Mahbûbe-i 'âlem adı Leylî (543)

(Âlem saçının ucunun tutkunudur. Âlemin sevgilisi, adı: Leyla.)

Sevgili vasfının yüklendiği ve Leyla'dan başka adı zikredilen diğer kadın, Zeynep'tir. Zeyd'in âşık olduğu kız Zeynep de put gibi bir güzelliğe sahiptir:

Olmuşdu esîr bir nigâra
Büt zîblü Zeyneb adlu yâra (1788)

(Bir güzele tutsak olmuştu: Put gibi süslü ve Zeynep adında bir sevgiliye.)

Mesnevîye bakıldığında eğitimde kız-erkek ayrımı gözetilmeksizin kızların ve erkeklerin aynı okulda ders gördükleri, kızlara da kendini yetiştirme imkânının verildiği anlaşılmaktadır:

Mektebde anınla oldu hem-dem
Bir nice melek-misâl kız dem
Bir saf kız oturdu bir saf oğlan
Cem' oldu behişte hûr u gilmân (522-523)

(Mektepte onunla bir bölük melek gibi kız da beraber oldu. Bir sıra kız, bir sıra oğlan oturdu. Böylece cennette huriler ve gilmanlar toplandılar.)

Leyla ve Mecnun arasındaki aşk ortaya çıkınca toplum tarafından ayıplamalar da başlamıştır:

Ref' oldu hicâb-ı şâhid-i râz
'Aşk oldu melâmet ile dem-sâz (580)

(Sır tanığının perdesi kalktı, aşk ile ayıplama beraber oldu.)

Kadın âşıklık durumu ortaya çıkınca aşkını savunamaz. Leyla'da olduğu gibi inkâr yolunu seçer. Leyla aşk, âşıklık gibi kavramları bilmediğini, annesinin sözünden çıkmayıp okulu da bırakacağını belirtmektedir:

Nâçâr tutup tarîk-i inkâr
Âsâr-ı tecâhül etdi izhâr (645)

(Çaresiz kalarak inkâr yolunu tutup bilmezlikten geldi.)

Billâhi nedir ana 'aşka mefhûm
Bu sırr-ı nihâmı eyle ma'lûm (652)

(Billahi anne aşkın anlamı nedir? Bu gizli sırrı sen aşikâre eyle.)

Leyla'nın ailesi tarafından gizlenmesi gerektiği düşünülse de o, tamamen eve kapanmamıştır. Gezmelere çıkmaktadır. Leyla da böyle bir gezmedeyken Mecnun onu görmüştür:

Bir menzile düştü reh-güzârı
Kim seyr ederdi anda yârı (784)

(Yolu ansızın bir konağa düştü, orada sevgilisini gördü.)

Leyla'nın vafında kadına yaraşan özellikler sayılır. Bunlar arasında; işve, naz, güzellik, latiflik gibi özellikler bulunur. Belki de en önemli görülen, utanma duygusudur ki kadına yüklenen bu duygu, onun aşkını itiraf edip aşkının arkasında durmasını engellemektedir. Ama erkek duygularını aşıkâre etmede serbesttir. Leyla'nın bu utanma duygusu Mecnun'un övünmesine vesiledir:

*Leylî sadef-i hayâya bir dür
Mecnûna anınla bin tefâhür* (800)

(Leyla utanma sedefine bir inci, Mecnun'a onunla bin övünme!)

Leyla kendi hayatıyla ilgili kararlar alıp uygulayabilen biri değildir ve bu durumun farkındadır. Herkesin ona ne yapmasını söylemesini, öğütler vermesini ayağına pranga gibi görmektedir:

*Girmişdi hisâra genc-mânend
Urmuşdu ayağa bendden bend* (1187)

(Kaleye bir hazine gibi girmiş ve ayağına öğütten bir pranga vurmuştu.)

Leyla sevgisini başkasına açıklayamaz, içinde yaşamaktadır. Bunda etrafın ayıplamasından çekince vardır. Ancak çerağa, pervaneye, aya, buluta, ölüm döşeginde de annesine sırrını açmıştır. Başı kesilse bile sırrını kimseye demeyeceğim derken bu sözünde sabit kalmıştır:

*Olmam olur olmaz ile dem-sâz
Başım kesilirse söylemem râz* (1221)

(Olur olmazla vakit geçirmem, başım kesilse sır söylemem.)

Leyla kendini o kadar yalnız hissetmektedir ki kendini gündüz hapiste, gece serbest görmektedir:

*Gündüz habsim gice necâtım
Gündüz meytim gice hayâtım* (1264)

(Gündüz hapiste, gece serbest; gündüz ölü, gece hayattayım.)

Leyla adının ayıpla anılmasından korkmaktadır. O yüzden sevgiliyle düşman, düşmanla dost hâle gelmiştir:

*Hazerim ta'neden ol gâyete yetmişdir kim
Yâra ağyâr olup ağyârım ile yâr olubam* (1361)

(Ayıplamadan sakınmam o hâle gelmiştir ki sevgili ile düşman, düşmanla dost olmuşum!)

Gönlündeki sırrı, çektiği sıkıntıları, üzüntüsünü hep içine atmaktadır. Bunları kimseye anlatacak gücü yoktur ve hasta hâle gelmiştir:

*Kudretim yok ki kulam kimseye şerh-i gam-ı dil
Öyle kim ârıza-ı hicr ile bîmâr olubam* (1360)

(Gönlümdeki gamı bir kimseye açacak gücüm yok. Öyle ki hicrana yakalanıp hasta olmuşum.)

Toplum içerisinde kadının derdini anlatması, aşkını haykırması hoş görülmezken; erkek ise bunu açıkça ortaya döktüğünde çok tepki görmez. Bundan ötürü kadın derdini saklama yolunu seçer. Mesnevide de Mecnun her yerde aşkını ilan ettiği için kendi derdinin daha çok olduğuna inanmaktadır. Ona göre, kendisi gibi bir davranış sergilemeyen Leyla'nın derdi yoktur:

Leylîde eğerçi derd çokdur
Mecnûn-ı hazînce derdi yokdur (1369)

(Gerçi Leyla'da dert çoktur; ama kederli Mecnun'a göre (onun) derdi yoktur.)

Eserde kadınların başkalarına hoş görünmek için süslendiği görülürken; Leyla bunu kederini gizlemek için yapmaktadır. Her süsle bir şey anlatmak ister. Bir nevi diğer insanlara karşı rol oynamaktadır:

Vermişdi özüne dürlü zîver
Her zîvere bir netîce muzmer (1380)

(Kendini türlü türlü süslemiş ve her süsle birşeyler anlatmak istemişti.)

Şair namus mefhumuna çok önem vermektedir. Mecnun da bunun vurgusunu yapar. Sevgili namus perdesi içinde kalmalı, namusunu korumalıdır:

Tut perde-i ismet içre ârâm
Rûsvây benem sen ol nikû-nâm (2660)

(Sen namus perdesi içinde kal! Ben maskarayım, sen iyi ahlaklı ol!)

Delilik, aşkını aşikâre etmek sevgiliye, kadına yakışmaz. O daima perde arkasında utanarak oturmalıdır:

Kim perde-nişîn olup hemîşe
Dâ'im kılasın hicâb pîşe (2666)

(Daima perde arkasında oturarak kendine utanmayı meslek edinmelisin.)

Kadın sevgiliye talip olsa, onu istese bile her zaman utanma duygusu üstün gelmeli, bu isteğini dışa vurmamalıdır:

Kız her nice yâra olsa tâlib
Elbette gerek hayâsı gâlib (1724)

(Kız her nasıl olursa olsun, sevgiliyi isteyince utanması üstün gelmelidir.)

Mecnun Leyla'ya o güzel yüzünü dışarı çıkıp kimseye göstermemesini söylemektedir:

Gün gibi çıkup müdâm seyre
Göstermeyesin cemâl gayre (2667)

(Gün gibi devamlı seyrana çıkarak başkalarına yüzünü göstermeyesin!)

Leyla'nın İbn-i Selam'la evlendiğini öğrenen Mecnun, Leyla'ya sitemini dile getiren bir mektup yazmıştır. Kendisine ihanet ettiğini söylemesi ve onu aşkına sahip çıkamamakla suçlaması üzerine Leyla, cevaben bir mektup yazar ve bu mektupta utanç içinde ve günahkâr olduğunu söyler. Olayların onu bu evliliğe sürüklediğini ve bu hususta iradesinin olmadığını kabul etmektedir:

Her tan'e ki eylesen revâdır
Senden hacilim yüzüm karadır (1916)

(Ne kadar ayıplasan yeridir. Senden utanıyorum, yüzüm karadır.)

Ben gevherim özgeler haridâr
Bende değil ihtiyâr-ı bâzâr
Devrân ki beni mezâda saldı
Bilmem kim idi satan kim aldı (1919-1920)

(Ben inciyim, başkaları alıcıdır. Pazarı kurma iradesi bende değildir. Felek beni mezada salınca, alan kim, satan kim bilmem!)

Leyla, kendisine çizilen yolda her şeyi kabullenicidir ve itiraz edecek kudrete sahip değildir. Eğer böyle davranabilseydi seçeceği kişi Mecnun'dur:

Olsaydı benim bir ihtiyârım
Olmaz idi senden özge yârim (1921)

(Benim bir iradem olsaydı, seçebilseydim, senden başkası sevgilim olmazdı.)

Mecnun da Leyla'nın hareketlerinde söz sahibi olmadığına farkındadır ve tek çareyi Allah'a yalvarmakta bulmaktadır:

Yokdur revîşinde ihtiyârı
Kim döndüre aldığı karârı
Bî-çâredir öz işinde ol hem
Senden bulunur bu zahma merhem (2257-2258)

(Hareketinde iradesi yoktur ki kararından dönsün. O da kendi işinde çaresizdir. Bu yaranın merhemi sende bulunur.)

Leyla tüm çektiği sıkıntılarla Mecnun'dan daha âşıktır, daha olgundur. Nitekim Mecnun da bunu kabul etmektedir:

Ma'sûk iken olup vefâ-dâr
'Âşıklığını hem etdin izhâr
'Âşık der imiş bana halâyık
Görmem buna hem özümü lâyıık
Ben nâkısım ey harîf-i kâbil
Sensin reh-i 'aşk içinde kâmil (2351-2353)

(Sevgili iken sözünde durarak âşıklığımı açığa vurdun! Diğer yaratılmışlar bana âşık derlermiş! Ben buna kendimi layık görmem. Ey kabiliyetli dost! Ben noksanım, aşk yolunda sen olgusun!)

Sevgili uğruna ölmek, aşkın ispatıdır:

Cânâneye cân veren yetipdir
Cân vermeyen arada itipdir (2419)

(Sevgilisine canını veren ulaşmıştır. Canını vermeyen arada kaybolmuştur.)

2. Eş Olarak Kadın

Bir eş konumundaki kadın kocasına ihanet etmez. Aşkı kalbine gömer; ama o kalbi kocasına vermez. Leyla evlilik gecelerinde kocasına yalan söyleyerek kavuşmalarının önünde can korkusu olduğunu, karşılarında duran perinin onları öldüreceğini söyler. Bu sevgiliye sadakattir; ama eşe haksızlıktır:

Terk et ki bu vasl bîm-i cândır
Hem özüne hem bana ziyândır (1769)

(Bırak! Bu kavuşmada can korkusu vardır. Hem sana hem de bana ziyân vardır.)

Araplardaki âdete göre bir kadının kocası vefat ederse kadın bir yıl boyunca yas tutmakta, ağlayıp inleyerek acısını yaşamaktadır. Leyla da bu âdete uygun hareket etmektedir:

Derler bu idi Arabda âdet
Kim er eğer ölse kalsa avret

*Bir yıl iki tutardı mâtem
Feryâd ü figân edip demâdem (2400-2401)*

(Arabistan'da bir kadının eri ölür de kadın dul kalırsa, bir yıl yas tutar ve durmadan ağlayıp inler, derler.)

Bütün hazırlıklar yapılırken, evlilik gerçekleşirken Leyla'nın görüşü sorulmaz. Ailenin takdiri bu yöndedir ve Leyla buna uymuştur. Ayrıca bir kadın evlenirken nikah için erkek tarafı çeşitli mallar göndermektedir. Bunlar arasında altın nallı atlar, cariye ve köleler, develer ve altınlar vardır. Kadın için mihr de belirlenir:

*Gönderdi nikâh için besî mâl
Şart etdiğin etdi cümle irsâl
Bir zerrîn-na'l esb-i tâzî
Mısrî vü Irâkî vü Hicâzî
Bir câriye vü gulâm-ı zîbâ
Pîrâyeleri harîr ü dîbâ
Bin nâka nebât-ı kand yüklü
Nesrîn derilü benefşe tüğlü
Bin tabla abîr ü anber ü müşk
Yüz yük güher-i ter ü zer-i hoşk
Esbâb-ı nikâh olup revâne
Kâbîni kesildi nakd-ı câna (1668-1673)*

(Nikâh için gerekli malı, şart ettiklerinin cümlesini gönderdi: Bin tane altın nallı Mısır, Irak ve Hicaz atı. Bin tane elbiseleri ipek ve ipekli kumaştan olan cariye ve köle. Bin tane nesrin gibi yumuşak derili, menekşe tüylü ve nebet şekeri yüklü deve. Bin tabla abir, anber ve misk kokusu, yüz yük taze inci ve pırl pırl altın. Böylece nikah için gerekli olanlar gönderilip, can değerindeki mihri kesildi.)

Vuslat konusunda kocasına yalan söyleyen Leyla, kocasının haberi dışında Mecnun'a mektup yazmış ve ahvalini anlatmıştır. Mecnun'la mektuplaşmasında kendisini mutlu sanmamasını söylerken evliliğini mezara benzetmiş ve kocada olmadığını belirtmiştir:

*Fikr etme ki ben neşât-mendim
Bir dâm-ı gam içre pâ-y-bendim (1927)*

(Benim sevinçli olduğumu düşünme! Bir gam tuzağı içinde ayağı bağlıyım.)

*Kanlı kefenimdir âl perde
Ben gûrdayım ki sanma erde (1940)*

(Al perde, kanlı kefenimdir. Ben mezardayım. Kocadayım sanma!)

Bir eş olarak kadın çocuk sahibi olmalı, böylece soyun devamlılığı sağlanmalıdır. Tek eşliliğim görüldüğü mesnevide sadece Mecnun'un babası erkek evlat isteğiyle birçok kadınla evlenmiş, Allah'a yalvarıp adaklar adamıştır:

*Çok mâhlikâ sanemler aldı
Çok turfe zamîne tohm saldı (460)*

(Çok, ay yüzlü, put gibi güzeller aldı. Taze tarlalara çok tohum saldı.)

Mesnevide eşlerin birbirlerine karşı saygı içerisinde buldukları görülmektedir. Karı-koca, Mecnun'un çöle düştüğü durumda olduğu gibi, ailevi konularda birlikte hareket eder, evlada birlikte nasihatlerde bulunurlar:

Geh ata nasihat etdi âgâz
Geh anası oldı pend-perdâz (906)

(Bazen atası öğüde başladı, bazen anası öğütten dem vurdu.)

Bir kadına eş olacak kişinin belli yeterliliklere sahip olması gerekmektedir. Bunların başında akıl sahibi olmak gelmektedir. Mecnun'a Leyla da ancak bu şartı yerine getirirse verecektir:

'Akl ile açılır ol mu'ammâ
Leylîyi sana verirler ammâ (1031)

(Leyla'yı sana verirler; ama o bilmece akıl ile açılır.)

3. Anne Olarak Kadın

Çocuğun yetiştirilmesi, anne ve babanın vazifesidir. Eğer evladın ahlakı ve davranışları iyi değilse kötüleme oklarına anne ve baba hedef olacak ve üzülecektir:

Âh olsa eğer sefîh ü serkeş
Etvârî kerîh ü hulku nâhoş
Teşnî okuna olup nişâne
Bîzâr ola andan ata ana (456-457)

(Fakat kendi idare edemez ve serkeş, davranışları çirkin ve ahlakı pis olursa, kötüleme okuna hedef olarak anne ve babayı usandırır.)

Çocuk, aile için mutluluk kaynağıdır ve dua kabulüyle çocuk olunca, buna sevinilerek hediye dağıtılır:

Şâd oldular andan ata ana
Şükrâne verildi çok huzâne (468)

(Anne ve baba bundan sevinerek şükran niyetine çok hazine verdiler.)

Anne kızının namusuna söz gelmesini istemez ve kızların gözden gizlenmesi gerektiğine inanmaktadır. Kızı narin bir çiçektir ve dile düşmesi, her gördüğüne gönlünün akması onun değerini azaltacaktır. Nitekim Leyla'nın aşk olayı duyulunca annesi onu dedikodulardan ötürü azarlamıştır:

Key şûh nedir bu güft u gûlar
Kılmak sana ta'ne 'ayb-cûlar
Niçün özüne ziyân edersin
Yahşı adını yaman edersin
Niçün sana ta'ne ede bed-gû
Nâmûsuna lâyük işmidir bu (611-613)

(Ey oynak! Nedir bu dedikodular? Ayıp arayanların sana dil uzatmaları nedir? Niçin kendine ziyan edersin? Yahşı adını niçin yaman edersin? Kötü sözlüler niçin sana taş atsın? Bu senin namusuna layık iş midir?)

Gözden gerek olasın nihân sen
Ne demek ola sana ki cânsan (620)

(Gözden gizlenmen gerek! Sana "Cansın." demek de ne oluyor ki!)

Âşıklığı erkeğe yakıştıran anne, kızın buna layık olmadığını, toplumda da kızın âşıklık durumuna düşmesinin acayip karşılanacağını söylemiştir:

Oğlan 'aceb olmaz olsa 'âşık

'Âşıklıĝ işi kıza ne lâyük (628)

(Erkeĝin âşik olması acayip olmaz. Âşıklık işi kıza layık deĝil!)

Etrafın ayıplamasından çekinen anne, kızına okulu bırakıp evini, babasını, dedesini bilmesini, halk içinde tanınmış kişiler olduklarından namusuna söz ettirmemesini, nakış yapıp sırdaş olarak oyuncakların ona yeteceğini söylemiştir. Bu söylemler geleneksel bir anne tipini ve toplumun baskısını gözler önüne serer. Namus mefhumuna fazla ehemmiyet verilmektedir ve söylentilere bile tahammül yoktur:

Ey nûr-ı gözüm yaman olur 'âr
Nâmûsumuzu yitirme zinhâr (629)

(Ey gözümün nuru! Bu ayıp yaman olur, namusumuzu sakın yitirme!)

Bir annenin vazifesi kızını gizlemektir; zira kızların gizlenmesi, gözden ıraklığı gereklidir:

Hoş ol ki hemîşe gizler
Hod gizlü gerek hemîşe kızlar (640)

(Ne hoş o kimse ki kızını daima gizler. Doğrusu kızlar daima gizli gerek!)

Anne mesnevilerde daha çok öğüt veren kişi konumundadır. Hem Leyla'ya hem de Mecnun'a anneleri öğüt vermektedir:

Geh ata nasihat etdi âĝâz
Geh anası oldu pend-perdâz (906)

(Bazen atası öğüde başladı, bazen anası öğütten dem vurdu.)

Mecnun'un annesi oğlunu aşkından dolayı ayıplamıştır. Padişahlığı yakıştırdığı oğluna aşka kapılmamasını, ailesini namusunu ayaklar altına almamasını söylemiştir. İsteddiği vakit ona herkesin sevgili olacağını, bin kabilenin her birinde bin güzel bulunduğunu hepsini ona sunup üzerlerine düşeni yapacaklarını, mallarını evlenmelerine sarf edeceklerini anlatmıştır. Bir kadın olsa da anne oğlunun aşkını anlayamaz.

Kızının üzüntülü hâlini gören ve kızının sıkıntısını gidermek isteyen Leyla'nın annesi, para verdiği kızlardan bir meclis tertip ederek böylece kızının neşeleneceği düşünmektedir:

Leylînin anası gördü mutlak
Yok Leylî-i nâ-tüvânda revnak (1301)

Sarf etdi şükûfe tek diremler
Cem' eyledi nâzenîn sanemler (1303)

(Leyla'nı annesi, güçsüz ve bitkin Leyla'da neşe olmadığını gördü. Çiçek gibi gümüş paralar harcayarak, put gibi güzel nazlı kızlar topladı.)

Leyla'ya talip olan İbn-i Selam gönlündekileri anne ve babasına anlatarak onların rızalarını alır. Bu, anne ve babaya verilen deĝerin işaretidir:

Çün geldi bu râz-ı dil beyâna
Oldu ana râzî ata ana (1403)

(Gönlündekini böylece beyan edince, babası da annesi de razı oldu.)

Anne, kızların sırdaşdır. Leyla ölüm döşeginde utanmayı bir kenara bırakıp annesine gizli sırrını açar:

*Ref' etdi hicâb-ı ihtirâzın
Fâş etdi anaya gizli râzın* (2807)

(Sıkılganlık perdesini kaldırarak annesine gizli sırrını açtı.)

4. Evlat Olarak Kadın

Bir evlat olarak kız çocuğunun erkekten daha fazla sorumluluğu vardır. Kendini her türlü dedikodulardan sakındırması, ailesini utandıracak, başını egecek davranışlardan çekinmesi gerekmektedir. Onun yeri ev, görevi de ailesinin sözünden çıkmamaktır.

Mecnun anne ve babasının rızasını almayıp onları yok sayarken, Leyla'nın sevgisini anne ve baba sevgisinden bile üstün tutarken; Leyla böyle bir şeyi yapmaya, sevgisini dillendirmeye cesaret edemez. Hatta ailesinin takdir ettiği kişiyle evlenmek zorunda kalır. Leyla'da kaderci zihniyet hâkimdir.

Leyla aşkından bayıldığında etraftakiler bu davranışın kendisine yakışmadığını söylemiş ve anne ve babasının duymasından çekinmişlerdir. Yani kadının davranışlarını hep yargılayacak kimseler çevrede bulunmaktadır:

*Her yan dediler ana ki ey mâh
Nâgeh olur atan anan âgâh* (812)

(Her yandan ona dediler: Ey ay yüzlü! Bir gün atan ve anan (aşkı) öğrenir.)

Bir kız evlada evlilik sürecinde ise toplumun geleneklerine uygun şekilde kız isteme merasimi yapılır, ziyafetler düzenlenir. Murat gerçekleştiğinde ne istenirse kabul olunacağına dair aileler arasında konuşmalar gerçekleşir. Fakat Leylanın babası kızının geleceğini gözeterek onu bir deliye vermek istemez ve Mecnun huyunu düzeltirse evliliğe onay verecektir. Babanın bu kararında yine etraftan çekinme, ayıplanmak istememe düşüncesi bulunmaktadır:

*Mecnûn diyü ta'n eder halâyık
Mecnûna benim kızım ne lâyık* (1022)

(Halk deli diye onu ayıplar. Deliye benim kızım layık mıdır?)

Leyla'yla evlilik isteği kabul olan İbn-i Selam, mutluluğunun göstergesi saçları etrafa dağıttırıştır:

*Mahzen mahzen cevâhir açdı
Harman harman nisâr saçdı* (1407)

(Mahzen mahzen cevherler açtı; harman harman saçılar saçtı.)

Bir evladı, özellikle kız evladı dışarının kötülüklerine, dedikodularına karşı koruyabilmek için onun başının bağlanması gerekli görülmüştür:

*Ol servin ayağı bağı oldu
Âzâde iken kaydlu oldu* (1409)

(O servi boylunun böylelikle ayağı bağlandı. Hür ve başıboş dolaşırken bağı oldu.)

Mecnun'un aşk acısını gören ve onun için Leyla'nın ailesiyle savaşıyan Nevfel'e Leyla'nın babası, kızının başının bağı olduğunu ve halk içindeki anlayışın da bir kadının iki kocası olmayacağı yönünde olduğunu söylemiştir. Bir erkek birden fazla kadınla evlenebilirken, tersi durum kadın için söz konusu değildir:

Ammâ reh ü resmdir mukarrer
 Bir avrete aybdır iki er
 Leylâ bu haşemde nâlzedir
 'Akd ile mukayyed-i ebeddir (1537-1538)

(Ama halk içinde yol yordam, bir kadının iki kocası olamayacağına dairdir. Leyla bu kabiledede nişanlıdır, nikâh ile de ebediyen bağlıdır.)

Ailelerin çocukları için verilen sözü tutmaya çalıştığı, aksi halde namuslarına helal geleceğini düşündükleri görülür:

Çün hükmün eder bu resmi pâ-mâl
 Bârî anı verme gayre sen al
 Gül-berkimizi hevâya verme
 Nâmûsumuzu fenâya verme (1539-1540)

(Eğer senin hükmün bu usulü ayaklar altına alırsa bari onu sen al, başkasına verme! Gül yaprağımızı hevaya verme, namusumuzu yok etme!)

İbn-i Selam'la evlendirilen Leyla, felekten dert yanıp ağlayıp inlediğinde anne ve babasından da kurtulmak istediğini söyler. Onları bela şeklinde nitelendirmektedir:

Kurtar beni atadan anadan
 Bir gam yeğ olur iki belâdan (1703)

(Beni atamdan, anamdan kurtar! Bir gam iki beladan yeğdir.)

Leyla'nın başka bir belaya tutulmasından korkan etraftakiler, onun evlilik zamanı ağlamalarını, acı çekmesini anne-baba ayrılığına yorarak aşkını görmezden gelmektedir. Zira evlat ana-baba ayrılığına hemen alışamaz:

Ederlerdi gümân ki ol zâr
 Bir özge belâyadır giriftâr
 Kılmuşdır ol âfitâbı muztar
 Hicr-i peder ü firâk-ı mâder
 Derlerdi hakkındır ey semen-bû
 Tutmuşdun atan anan ile hû (1714-1716)

(O inleyen güzelin bir başka belaya tutulmasından korkarlardı. O güneş gibi güzeli, anne ve baba ayrılığı sıkıntıya sokmuştur. Hatta, ey semen kokulu, annene ve babana alışmıştın, şimdi ağlamak ve inlemek hakkındır! derlerdi.)

Bir evlattan toplumun beklentileri vardır. Kızın baba evinden ayrılırken ayrılığa yanması normaldir; fakat fazlası hoş karşılanmaz. Zira kız daima bu evde kalmaz, sevgisini daima onlara göstermez:

Ammâ bu imiş çü halka âdet
 Sen hem cezâ eyleme ziyâdet
 Kız dâim ata evinde kalmaz
 Peyveste anaya mihr salmaz (1719-1720)

(Ama halk arasında adet budur. Sen yine fazla sabırsızlık etme. Kız daima ata, ana evinde kalmaz! Sevgisini daima anaya göstermez!)

Ayrıca kız ne kadar sevdiği kişiyi istese de utanması her zaman üstün gelmelidir ki toplum onu ayıplamasın:

Kız her nice yâra olsa tâlib

Elbette gerek hayâsı gâlib (1724)

(Kız her nasıl olursa olsun, sevgiliyi isteyince, utanması üstün gelmelidir.)

5. Cariye ve eğlence meclislerindeki güzeller

Kızlar erkeklerin eğlence meclislerinin bir parçasıdır. Onlar erkeğin gönlünü hoş tutmada vazifelidir:

*Neşfel çün işitdi bu cevâbı
Terk eyledi şâhid ü şerâbı* (1470)

(Neşfel bu cevabı işitince şarabı ve güzelleri bıraktı.)

Cariyeler evlilik zamanı kız tarafına gönderilen hediyeler arasındadır:

*Bin câriye vü gulâm-ı zîbâ
Pîrâyeleri harîr ü dîbâ* (1670)

(Bin tane elbiseleri ipek ve ipekli kumaştan olan cariye ve köle.)

6. Arkadaş Olarak Kadın

Dertlenen üzüntü içindeki Leyla'yı eğlendirmek için kadınlar bir araya gelir ve bu mecliste masallar anlatılır, güzel sözler söylenir:

*Yanına olurdu hûblar cem'
Pervâne-sıfat havâlî-i şem'
Şâd olmağa hâtır-ı hazîni
Eğlenmeğe tab'-ı nâzenîni
Bin turfece turfece fesâne
Şîrîn söz ile çekip beyâne* (1190-1192)

(Mumun etrafındaki pervaneler gibi yanına güzeller toplanırdı. Kederli hatırı şad etmek, nazlı tabiatını eğlendirmek için binlerce yeni yeni masallar anlatırlar; tatlı sözlerle beyan ederlerdi.)

Kızlar toplandıkları mecliste süslenir, el işi yapar. Bunlar kızlara özgü işlerdir. Şairin kızlara yüklediği görev budur. Leyla'nın arkadaşları eğlence tertip ederek onu eğlendirmeye çalışır; fakat onun derdini paylaşmaz.

7. Dadı olarak kadın

Mecnun'un doğumundan itibaren yanında bulunan dadı, onun terbiyesiyle, bakımıyla alakadardır:

*Cânıyla kılurdu dâye i'zâz
Esbâb-ı kemâl-i terbiyet-sâz* (492)

(Daye onu canıyla beslerdi. Yetişmesinin olgunluğu çarelerini hazırlardı.)

Çocukla ilgilenen dadı gerektiğinde sürekli ağlayan, huzursuzluk içindeki çocuğu gezmeye çıkarır. Ayrıca bu gezmelerde çocukların cinsiyet ayrımı yapılmadan biraraya geldikleri görülür:

*Bir gün anı gezdirdi dâye
Derdini yetirmeğe devâya* (497)

(Bir gün daye onu, derdini devaya ulaştırmak için gezdirdi.)

Sonuç

Türk toplumunda kadın hayatının, kadına bakış açısının yüzyıllar içerisinde büyük değişimlere uğradığı görülmektedir. İslamiyet'ten önce erkek tipine yaklaşan, erkek gibi ata binip kılıç kullanan kadının toplumsal rolü ve değeri çok büyüktür. *Dede Korkut Hikâyeleri'*nde de tasvir edildiği üzere, kadından annelik, kahramanlık, sadakat ve misafirperverlik meziyetleri aranır. Kadın bir aşk ve haz konusu değildir. Ayrıca kadın da erkeğe karşı bir âşık tavrı takınmaz. Kadın ve erkek, aşkı hayati bir mesele hâline getirmez. Burada samimi bir karı-koca ilişkisi, sevgi anlayışı karşımıza çıkar. Bu durumun nedeni ise din ve sosyal baskının olmadığı göçebe yaşam tarzıdır.

Yerleşik hayat ve İslam kültürüyle birlikte kadın daha pasif bir konuma geldiği, yaşanan kültür değişiminin, ataerkil aile hayatının kadının toplumdaki yerini tamamen değiştirdiği görülmektedir. Kadın giderek ortak hayattan soyutlanıp, evde ve kafes arkasına mahsur bırakılır.

İslam dini insan olarak kadın ve erkeğe aynı değeri verdiği hâlde bazı yanlış tefsirler, yanlış uygulamalar, Arap ve Fars kültürlerindeki olumsuz bakış açısı, Osmanlı toplumunun kadın konusundaki düşüncelerini de etkiler. Bu değişen bakış açısı sadece toplum hayatında değil; sanat, edebiyat gibi birçok alanda da yansımaları bulur. Düşüncenin aktarım yeri olan şiirde de bu izleri tespit etmek, şiirde kadın olgusunu açıklama noktasında bize yardımcı olmaktadır.

Aşk mesnevileri içerisinde en ünlüsü olan *Leylâ vü Mecnûn* mesnevileri, yüzyıllardır farklı şairler tarafından kaleme alınan, şahıs kadrosu ve olay örgüsüyle zengin kavram dünyasını ihtiva eden mesnevilerdir. Bu hikâyeyi Türkçe olarak en güzel anlatan eser ise Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisi kabul edilmektedir. *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinde efsaneleşen aşkın kaynağı ise Arap dünyasına ait anonim bir hikâyedir.

Eser, manzum-mensur karışık bir dibeceyle başlamakta; bu bölümde şair Leyla ile Allah'ın sıfatlarını, Mecnun ile Allah'ı arayan ve bu yolda sıkıntılara katlanan insanı ifade etmeyi amaçladığını aktarmaktadır. Beşeri bir aşk macerasının bütün canlı tezahürleri arasına ilahi aşkı yerleştiren şair, mesnevisinde derin psikolojik ve sosyolojik tahlillere, maddi hayata dair gözlemlere yer vermektedir. Özellikle kadın kahramanların davranışları, tepki ve tutumları bu noktada önemlidir.

Mesnevide en çok bahsi geçen esas kadın kahraman Leyla ve onun vafında çizilen kadın karakteri, fiziki özellikleriyle âlemin hayran kaldığı eşsiz bir güzeldir. Mübalağa ve benzetme unsurlarıyla tasvir edilen sevgili, hem aşkın başlangıcında hem de eş olarak seçilirken güzelliğiyle ön plana çıkmaktadır. Toplum ondan bu güzelliği erkek için saklamasını, namusunu korumasını beklemektedir. Aksi takdirde halkın ayıplamasına maruz kalacaktır. Fakat bu kadının tamamen eve kapanması, sosyal hayattan tecrit edilmesi demek değildir. Kadın okula gidip eğitim de alır, kadın kadına gezmeler, eğlenceler de yapılırlar.

Arap kültürünün ve toplumun kadına bakış açısından hareketle mesnevideki ruhsal betimlemelerde özellikle Leyla pasif bir karakter olarak çizilir. Bu sevgili tipi, halkın ayıplamasından çekinen, okulu bırakan, aşkını savunamayan biridir. Şair; onun kendi namusunu böyle koruyacağını, perde arkasında hayâ ederek oturması gerektiğini, aşkını aşıkâre etmenin kadına yakışmayacağını vurgular. Evlilik hususunda bile Leyla irade sahibi değildir ve kendisi için çizilen yolda her şeyi kabullenmektedir. Kendine göre aşkında sabit kalan Leyla, ancak ölümle sevgiliye kavuşacağı düşüncesindedir.

Mesnevîde yaşanan durumlar karşısında kadın ve erkek kahramanların verdikleri ilk tepki; halkın ayıplamasından çekinme, dile düşmeme düşüncesini içermektedir. Bu husus özellikle kadın tiplerde daha baskın karşımıza çıkmaktadır. Leyla'nın aşkını saklaması, aşk acısını farklı göstermesi, süslenmesi, anne ve babaların evlatlarına nasihatleri hep bu çekinceyi içermektedir. Özellikle anne, toplumun ayıplamasından en çok çeken ve kızına sürekli bu yönde öğütler veren bir tiptir. Mesnevîde namus mefhumuna fazla ehemmiyet verilmekte, söylentilere bile tahammül edilememektedir.

Leylâ vü Mecnûn mesnevisinde; bir eş, bir sevgili, bir anne, bir evlat, bir arkadaş, bir cariyeye, bir dadı şeklinde karşımıza çıkan kadınların meydana getirdiği her bir grubun kendine yüklenen, kendilerinden beklenen vazifeleri vardır. Kadın, bir eş ve sevgili olarak aşkına sahip çıkmalı ve eşine sadakat göstermeli; anne olarak kendinin ve kızının namusunu korumalı ve dile düşmesine izin vermemeli; arkadaş olarak gönlü gamlı arkadaşını teselli etmeli, onu eğlendirmeli; cariyeye olarak erkeğin eğlence meclisinde bulunmalı ve onun gönlünü hoş tutmalı; bir evlat olarak ailesinin sözünden çıkmayıp namusunu koruyan, kendisine ve ailesine herhangi kötü bir söz getirmekten korkan, ayıplanmaktan çekinen biri olmalı, bir dadı olarak da kendisine emanet edilen çocuğun bakımı ve terbiyesiyle ilgilenmelidir.

Kaynakça

- Ayan, Hüseyin (2005). *Fuzûlî Leylâ vü Mecnûn*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Çetinkaya, Ülkü (2008). *Aşk Mesnevîlerinde Kadın*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Doktora Tezi.
- Çetinkaya, Ülkü (2008), "Divan Edebiyatında Kadına Genel Bakış", *Turkish Studies*, 3/4, s. 279-334.
- Güler, Zülfü (1999). "Leylâ ve Mecnûn'da Evlilik ve Aile Teması", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, s. 101-128.
- İçli, Ahmet (2016). "Klasik Türk Edebiyatında Aşk Konulu Anlatılarda Savaşan Kadın Kahramanlar", *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın II*, Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yay.
- Kartal, Ahmet (2014). *Doğunun Uzun Hikayesi*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yay.
- Levend, Agah Sırrı (1959). *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leyla ve Mecnun Hikâyesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Pala, İskender (2003). "Leylâ vü Mecnûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, s. 162-164.

